

Карел Беркгоф. Жнива розпачу. Життя і смерть в Україні під нацистською владою / Беркгоф Карел. - Київ: Критика, 2011. - 455 с.

Вітчизняна історична наука значною мірою розвивається ізольовано. І хоча останнім часом українські історики підтримують тісні контакти з колегами із-за кордону, але мовний фактор залишається відчутним. Тому поява перекладених українською мовою праць діаспорних і особливо іноземних науковців сприятиме більш об'єктивному осмисленню складних проблем вітчизняної історії.

У контексті сказаного цікавою є праця голландського історика Карела Беркгофа (Carel S. Berkhoff), який є провідним науковим працівником Нідерландського інституту студій з історії війни, Голокосту та Геноциду Королівської академії наук і мистецтв Нідерландів і викладачем Амстердамського університету. Вона з'явилася у 2004 р. і присвячена окупаційному режиму в рейхскомісаріаті “Україна”. У “*Передмові*” автор амбітно зазначає, що книжка фактично є першим детальним описом життя місцевого населення, розповідає історію повсякденного життя й оцінює наслідки нацистського режиму в “*найбільшій колонії нацистської Німеччини*” (с.9).

Дослідження побудоване на багатому джерельному матеріалі. Залучені документи з архівів Німеччини, США, Канади, Російської Федерації, України. Зокрема, автор два літа мав змогу працювати з фондами вітчизняних архівних установ і бібліотек (с.429), серед яких Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, Центральний державний архів громадських об'єднань України, Державний архів Київської області, Науково-довідкова бібліотека центральних державних архівів України, Національна бібліотека України ім. В.І.Вернадського, Інститут мистецтвознавства, фольклору й етнографії ім. М.Т.Рильського. У книзі використано багатий фактичний матеріал, взятий зі спогадів сучасників подій. Значна їх кількість зібрана особисто автором у 1995-1996 рр. у формі диктофонних записів і зберігається у його приватному архіві.

Окреслюючи територіальні межі дослідження, Беркгоф слушно зауважує, що найкраще для вивчення Європи часів Другої світової війни є використання тогочасних територіальних одиниць. На його думку, більшість істориків, які вивчають піднімецьку Східну Європу і Радянський Союз, в тому числі й українські землі, не дотримуються цього принципу.

При цьому у монографії відсутній огляд історіографії досліджуваної проблематики. У “*Примітках*” є лише кілька посилань на окремі роботи В.Гриневича, М.В.Коваля, В.Сергійчука, А.Кентія, В.Гайдабури, В.Клокова, А.Чайковського і кількох істориків діаспори, головним чином Ф.Пігідо-Правобережного. Але якщо праця останнього “*Велика Вітчизняна війна*” (Вінніпег, 1954) використана автором якнайширше, наприклад, в розділі “*Голокост проти євреїв і ромів*” є шість посилань, “*Військовополонені*” - шість, “*Життя в селі*” - дев'ять тощо, то цього аж ніяк не можна сказати про використання доробку вітчизняних науковців. Наприклад, з численних праць одного з провідних дослідників подій Другої світової війни в Україні радянського періоду і першого десятиріччя незалежності М.В.Коваля згадана лише одна стаття в “*Українському історичному журналі*” №№11-12 за 1993 р., присвячена становищу української культури в роки окупації (с.380). До того з праць вітчизняних істориків автор використав переважно не узагальнюючі, теоретико-оціночні характеристики й висновки, а лише фактичний матеріал.

У першому розділі в загальних рисах окреслені суспільно-політичне становище і соціально-економічні процеси на українських землях в період між двома світовими війнами, початковий етап Другої світової і процес входження західноукраїнських земель до складу СРСР й УРСР, початок радянсько-німецької війни. Називаючи причини поразок Червоної армії у перші місяці після нападу Німеччини, автор значно важливішими, ніж нестача спорядження, зброї, завбачливості керівництва СРСР чи вишколу солдатів, називає *“дезертирство і небажання воювати”* (с.23). Схарактеризовано репресивні дії НКВС, а також застосування тактики *“випаленої землі”* Червоною армією при відступі з України. Значна увага приділена подіям у Києві в останні дні його оборони й у перші дні окупації. Для дослідника було важливим проаналізувати реакцію людей на ці події та падіння радянського режиму. Він приходять до висновку, що ця реакція *“була, мабуть, безпрецедентною в історії європейських воєн”*, зокрема, на його думку, більшість селян *“були раді, хоча й стримані”*, багато солдатів не хотіли битися (с.44).

Матеріал наступних трьох розділів показує репресивну сутність окупаційного режиму і моделі поведінки місцевого населення. Одним з наслідків радянського режиму, який яскраво проявився в часи окупації, стало поширення доносів. Причому мотивація таких дій не завжди мала політичне забарвлення чи бажання особистої помсти. Часто причиною доносів була особиста вигода (с.64). Це явище проявилось під час винищення євреїв. На думку Беркгофа, *“багато неєвреїв поділяло антисемітські настрої”* (с.89), однак *“в обставинах, коли виникала нагода здобути майно або нагороду чи “довести” свою надійність..., антисемітські упередження часто відігравали другорядну роль у формуванні поведінки неєвреїв щодо євреїв”* (с.96). Подібна мотивація була характерною не лише для неєврейського населення і поліції. Наведені дослідником факти підтверджують, що подібна поведінка була притаманною самим євреям у гетто. Тут діяла служба порядку, створена з молодих євреїв, у радах *“процвітали корупція і фаворитизм”* і вони часто виступали проти планів опору (с.78-79).

У п'ятому, шостому і сьомому розділах аналізуються умови життя та настрої населення в селах і містах, зокрема в Києві. Розкрито основні етапи проведення окупаційними властями аграрної реформи, сподівання і певне розчарування селянства щодо неї. Аргументовано стверджується, що під час окупації рівень життя селян був дещо вищий, ніж до війни. Щодо настроїв сільського населення дослідник вказує, що на початку *“для більшості селян крадіжки, згвалтування і страти не затьмарили їхньої загалом позитивної налаштованості - хоча б тому, що насильство аж ніяк не було для них чимось новим”* (с.122), однак при цьому з середини 1942 р. через зростання насильства більшість селян в присутності німця боялися за своє життя (с.146). Опис життя городян ґрунтується переважно на матеріалах Києва. Вони стосуються робітників, науковців, приватних підприємців й ілюструють їхні проблеми в питаннях отримання й утримання житла, роботи, зарплатні, відносин з німецькими начальниками, харчування й голоду тощо. Зокрема дослідник відзначає, що зависокі ціни на продовольство на ринках міст викликали обурення городян і вони вважали, що це була помста селян за голод 1933 р. (с.180).

Наступний розділ висвітлює культурну політику. Серед іншого, аналізуючи стан видання газет і журналів, використання української мови в діловодстві, як наслідок політики окупаційної адміністрації, зокрема Е.Коха, Беркгоф зазначає, що *“ця місцина ще ніколи не бачила такої ґрунтовної та успішної українізації”* (с.198). В цілому ж культурна політика в рейхскомісаріаті *“Україна”* викликала обурення у місцевого населення і воно з ностальгією згадувало радянські часи (с.208). При цьому дослідник

кілька разів зазначає, що в зоні військової адміністрації і в генерал-губернаторстві ситуація була кращою. Окремим, десятим розділом характеризує автор релігійні процеси. На території рейхскомісаріату відбулося помірне релігійне відродження, але при цьому він відмічає дві тенденції - більшість молоді і частина людей середнього віку не цікавилися релігією взагалі, а також відбувалося зростання прибічників баптистської та євангелістської церков (с.255).

У дев'ятому розділі автор робить спробу аналізу етнічної самоідентичності та політичних орієнтирів населення рейхскомісаріату, зокрема змісту слова "*наші*", яке часто вживали місцеві жителі. На його думку, протягом усього періоду окупації населення мало цікавилось політикою і не мало чітких уподобань щодо влади, основна маса, особливо селяни, не сподівалася на покращення життя після повернення радянської влади (с.233-234).

Останні два розділи висвітлюють процес вивезення населення на примусові роботи до Німеччини, а також події, що відбувалися в останній період окупації. Значну увагу приділено радянському партизанському руху і заходам окупаційних властей по боротьбі з ним, діяльності ОУН і складним польсько-українським взаєминам, застосування тепер вже вермахтом тактики "*випаленої землі*" під час відступу з України.

Дана праця буде цікавою передусім науковцям-історикам, оскільки дає можливість познайомитись не лише з точкою зору західноєвропейського дослідника на складні і часто неоднозначні події Другої світової війни в Україні, але й методологією, структурою і стилістикою подання матеріалу, оформленням наукового апарату.